

LEERPLAN

MUZIKALE OPVOEDING

(algemeen vak - lestijd: 2 uur per week)

Secundair Onderwijs – A.S.O. - II^{de} graad - Studierichting Rudolf Steinerpedagogie

ingediend door: Federatie van Rudolf Steinerscholen in Vlaanderen vzw
lid van de European Council for Steiner Waldorf Education
p/a Nachtegaalstraat 8
2060 Antwerpen
03/213 23 33
steinerscholen@telenet.be

datum: 28 februari 2006

Inhoud

1. Beginsituatie.....	3
2. Doelstellingen.....	4
2.1. Algemene Doelstellingen.....	4
2.2. Leerplandoelstellingen.....	4
2.3. Uitbreidingsdoelstellingen.....	7
3. Leerinhouden.....	8
3.1. Vocale of vocaal-instrumentale muziek.....	8
3.2. Muziektheorie.....	9
3.2.1. Voor zowel het eerste als het tweede jaar van de tweede graad.....	9
3.2.2. Specifiek voor het tweede jaar van de tweede graad.....	9
4. Minimale materiële vereisten.....	10
5. Evaluatie.....	10
6. Pedagogische en didactische wenken.....	10
7. Bibliografie.....	11

1. Beginsituatie

Leerlingen die uit de eerste graad van het middelbaar onderwijs van een Rudolf Steinerscholen komen, zijn vertrouwd met de muzikale aanpak van de Rudolf Steinerscholen. Deze blijft gericht op een zo intens mogelijk praktisch musiceren, waarbij eventuele muziektheorie als middel en niet als doel gehanteerd moet worden.

Idealiter kan de muziekleraar voortbouwen op volgende verworvenheden van de eerste graad:

- de leerlingen zijn vertrouwd met meerstemmige samenzang voor gelijke stemmen;
- de leerlingen hebben samenspelervaring opgedaan met het beschikbare heterogene klasinstrumentarium;
- de leerlingen kennen de intervallen en de elementaire samenklanken;
- stemsoorten & instrumentsoorten werden eigen gemaakt.

Bij het begin van het schooljaar wordt de muziekleraar geconfronteerd met jongens bij wie de stemmutatie volop bezig is. Zo kan er alleen maar, zeer behoedzaam, een voorlopige en aandachtig op te volgen verdeling van de klas in SATB-partijen gemaakt worden. (zie ook 6. Pedagogische en didactische wenken)

Er ontstaat in de tweede graad een verschuiving van het klassikale naar het meer individuele instrumentale musiceren ten gevolge van steeds grotere niveauverschillen en andere interessegebieden in de klas. Vanaf het eerste jaar van de tweede graad zoeken de leerlingen bovendien in toenemende mate een verbinding tussen de buitenwereld en het eigen innerlijk.

De instroom van leerlingen is heterogeen. Er zijn ook heel wat leerlingen bij die niet uit de eerste graad van een steinerschool komen en dus minder vertrouwd zijn met de muzikale aanpak in de steinerpedagogie. Men wordt o.a. ook steeds meer geconfronteerd met een instroom van brommers. Dit maakt het klassikaal werken moeilijker en er moet steeds meer gedifferentieerd gewerkt worden.

2. Doelstellingen

*«In der Kunst erlöst der Mensch den in der Welt gebund'nen Geist,
In der musikalische Kunst den in sich Selbst gebund'nen Geist.»*
(‘Wahrpruchwort’ van Rudolf Steiner)

2.1. Algemene doelstellingen

Het cognitieve aspect van de klassieke opvatting over muziekonderwijs is in de steinerscholen minder belangrijk dan de kunstzinnige benadering. Bovendien verloopt de opbouw van de cognitieve elementen van het muziekonderwijs in de Rudolf Steinerpedagogie in samenhang met het leerplan van de andere vakken. Deze richten zich in hun fasering duidelijk naar de ontwikkelingsfasen die een kind doormaakt. Zij spiegelen hierbij de ontwikkeling van de gehele mensheid en trachten rekening te houden met de bij de leerlingen veronderstelde ontwikkelingstoestand en rijpingsgraad.

De doelstellingen van het muziekonderwijs in Rudolf Steinerscholen zijn hoofdzakelijk ontwikkelingsdoelen voor de totale persoonlijkheid. Het leven in het muzikale element ordent de ademhaling, harmoniseert de bewegingen en stimuleert het innerlijk leven (lichaam). Muziek nuanceert het gevoelsleven en geeft het een uitdrukkingmogelijkheid (ziel). Muziek maakt het denken beweeglijker en tegelijk exacter (geest). Door middel van regelmatig oefenen wordt bovendien de wil gesterkt en komt men tot een mogelijke sociale en spirituele beleving. Ook het beleven van het eigen innerlijk wordt door het muziekonderwijs bevorderd.

Bij de aanvang van de tweede graad wordt in de Rudolf Steinerpedagogie een eerste stap gezet naar de zgn. bovenbouw. Daar waar in de basisschool en de eerste graad S.O. het gezamenlijk beleven steeds centraal stond, zal vanaf de tweede graad de emancipatie van het individu in een sociale context gewekt worden. De muziekleraar stelt zich tot doel de leerlingen voortaan meer individueel aan te spreken, ernaar te streven dat leerlingen zich ten dienste van het sociale geheel leren stellen. Zo voelen leerlingen zich in groeiende mate in hun eigenheid erkend.

Er wordt ook naar gestreefd dat de leerlingen zich kunnen herkennen en spiegelen in componistenlevens. Het gaat hierbij vooral om de relatie tussen componist en tijdgeest.

2.2. Leerplandoelstellingen

Een leerling van het eerste jaar van de tweede graad stelt zichzelf en de wereld in hun onderlinge relatie vaak scherp in vraag. Dit gebeurt eerst vanuit een sterk sympathie/ antipathie - beleven. Later, in het tweede jaar van de tweede graad, gebeurt dit meer vanuit een beschouwende positie. Deze overgang kan worden vergeleken met deze van de barokke naar de romantische tijdgeest.

De grote gevoeligheid van veertien-/vijftienjarigen voor het wereldgebeuren moet in de klas, ook muzikaal, aandacht krijgen. Grote werken uit de muziekliteratuur staan op het programma.

Een belangrijk doel is ook om het sympathie/ antipathie - beleven beweeglijk en vrij te maken door o.m. te werken met uiterlijke contrasten die een onuitgesproken gevoelsmatige samenhang vertonen (zoals grote tertsstemmingen versus kleine tertsstemmingen, binaire versus ternaire maatsoorten, klankkleurcontrasten bij instrumentaties e.d.).

Een eerste jaar van de tweede graad is een bij uitstek muzikale 'handwerkklass'. Het ontdekken van een idee in een grote compositie en het eigenhandig werken met haar elementaire bouwstenen kan een grote persoonlijkheidsopbouwende kracht worden.

Een leerling van het tweede jaar van de tweede graad heeft vaak de eigenschappen van een 'classicus'. Hij trekt zich in het verleden terug en probeert oude verworvenheden om te vormen om het heden te 'doorgronden'.

Er moet ook een nieuwe vorm van naar elkaar luisteren ontwikkeld worden o.m. door het opnemen van tegenstellingen in een eigen oordeel. De vormenwereld van de klassieke muziek (sonate & symfonie) en zijn ontwikkeling bij bijv. Haydn, Mozart en Beethoven, zijn op hun plaats in deze leeftijdsfase.

De leerplandoelstellingen hebben dezelfde indeling als die gebruikt werd bij de specifieke eindtermen (SET).

Waarnemen.

De leerlingen

1. kunnen muzikale, kunstzinnige activiteiten en gebruiken om het waarnemen te verscherpen en te verdiepen; (SET 3)
2. kunnen tijdens welbepaalde opdrachten geconcentreerd en met hun gevoel luisteren naar meer complexe muzikale cultuurproducten; (SET 5)
3. ontwikkelen een innerlijk gehoor (auditief voorstellingsvermogen).

Denken

De leerlingen

4. kunnen de biografie van één of enkele componist(en) navertellen;
5. kunnen de muzikale parameters herkennen:
 - toonhoogte;
 - toonduur;
 - dynamiek;
 - samenklank;
6. worden zich bewust van uiterlijke dualiteiten (leren tegenstellingen herkennen);
7. verwerven inzicht in de sonatevorm en symfonie;
8. kunnen auditief thema's herkennen in een compositie (periodische melodiebouw);
9. verwerven inzicht in de bouwstenen van muzisch-formele principes, gekoppeld aan de auditieve ervaring en waarneming.

Oordelen

De leerlingen

10. leren gefundeerde oordelen opbouwen;
11. komen los van het nabootsende oordeel ten voordele van een eigen oordeel;
12. ontwikkelen een brede muzikale interesse.

Kunstzinnigheid

De leerlingen:

13. kunnen in een muzikale compositie structuren herkennen; (SET 19)
14. creativiteit omvormen tot kunstzinnigheid
 - a. door uit te gaan van waarneming, inleving en de eigenheid van context en materialen.
 - b. door het pendelen tussen waarnemen en handelen bij het muzikaal kunstzinnig proces;
 - c. en dit ook gebruiken in welbepaalde leeropdrachten zoals in teamvorming, zelfreflectie, expressie, muzikale opdrachten en sociale interactie; (SET 21)
15. kunnen zich afstemmen op het geheel om tot een gemeenschappelijk kunstzinnig proces te komen bij het musiceren; (SET 22)
16. kunnen inzien dat mensen in het kunstzinnig proces vele facetten van hun wezen tonen en brengen hiervoor respect op; (SET 23)
17. kunnen vertrouwen ontwikkelen in het eigen en het gemeenschappelijke muzikaal kunstzinnige proces; (SET 24)
18. leren vormgeven en kritiek en tegenstellingen met elkaar verbinden:
 - beweging en tegenbeweging in contrapunt;
 - dissonantie en consonantie;
 - verschillende muziekstijlen tegenover elkaar;
 - ritme versus melodie & harmonie;
 - mannelijk/vrouwelijk-thema in de sonatevorm;
19. kunnen het ingeoeffend liedrepertoire in groepsverband samen zingen en brengen zichzelf in harmonie met de groep d.m.v. stem- en ademhalingsoefeningen;
20. ontwikkelen hun eigen psychomotorische vaardigheid en beheersing door o.m. improvisatie (vocaal, instrumentaal of gemengd);
21. activeren door het musiceren hun creativiteit.

Vormgeven

De leerlingen

22. maken een eigen instrumentkeuze en/of vervolmaken zich op hun reeds gekozen instrument;
23. leren een instrument bespelen.

Ondernemen

De leerlingen

24. kunnen bij kooruitvoeringen concentratie, doorzettingsvermogen opbrengen, geduld nastreven, flexibel zijn, creativiteit nastreven en leren omgaan met stress. (SET 32)

Team vormen

De leerlingen kunnen in het cultuurdomein muziek, binnen de context van een leeropdracht en mits begeleiding:

25. in een dialoogcultuur actief deelnemen; (SET 33)
26. alle teamleden respecteren ongeacht hun taak of rol, en leiding nemen of aanvaarden in groepsprocessen zoals bij deelname aan klaskoor, schoolkoor, orkest of andere ensembles; (SET 35)
27. door teamwerk oplossingen laten ontstaan bij onverwachte situaties in groepsprojecten; (SET 36)
28. een maatschappelijke mondigheid oefenen d.m.v. het omgaan met muzikale gespreksvormen (zowel vocaal als vocaal/instrumentaal).

Zelfreflecteren

De leerlingen:

29. kunnen aangeven binnen een bepaalde leercontext en onder begeleiding dat ze zich bewust zijn van eigen beperkingen en talenten; (SET 39)
30. zoeken naar een innerlijk evenwicht (bijv. in cadensvormen en harmonische functionaliteiten);
31. ontwikkelen door het musiceren een gevoel van maat, orde en proportie, wat aanzet tot voortdurende verfijning en dwingt tot zelfhelende introspectie.

2.3. Uitbreidingsdoelstellingen

Niveaoverschillen, interesseverschillen m.b.t. instrumentstudie en -peil maken verder klassikaal samenspel moeilijk haalbaar en zelfs minder opportuun. Zo ontstaat er een verschuiving van het klassikale naar het meer individuele instrumentale musiceren.

De functie van het eventuele instrumentale musiceren tijdens de lessen kan waar mogelijk illustratief en exemplarisch zijn. Ook kan het een begeleidingskarakter krijgen, ter ondersteuning en ter kleuring van samenzang of solozang. Waar mogelijk kunnen leerlingen instrumentaal ingeschakeld worden in grotere gehelen die vaak klasoverschrijdend zijn: ensembles en orkesten. Instrumentaal bekwame leerlingen kunnen ook deelnemen aan vakoverschrijdende projecten (bijv. toneelmuziek bij een theaterproject, een concert of een poëzieavond).

3. Leerinhouden

3.1. Vocale of vocaal-instrumentale muziek

Aangezien het belevingsgerichte, actieve musiceren in de gehele benadering van het muziekonderricht vanuit de Rudolf Steinerpedagogie steeds centraal staat, komen opgenomen luistervoorbeelden als dusdanig in dit leerplan niet voor. Dat neemt natuurlijk niet weg dat leerkrachten steeds de vrijheid hebben om een bepaald thema met een luistervoorbeeld te illustreren.

Bij de invulling van het repertoire wordt steeds uitgegaan van het beschikbare zangpotentieel in de klas. De volgende thema's komen eventueel aan bod:

- liederen met sterk geritmeerde melodieën en/of begeleidingen zoals bijvoorbeeld:
 - Linden Lea (Vaughan Williams),
 - Ching-ring chow, Long time ago, Simple Gifts, ... (Copland)
- Franse chansons zoals bijvoorbeeld:
 - Je ne l'ose dire (Certon)
 - Ce mois de may (Jannequin)
- Engelse madrigalen zoals bijvoorbeeld:
 - Now, o now (Dowland)
- delen uit grotere werken zoals bijvoorbeeld:
 - Zigeunerleben (Schumann)
 - Carmina Burana (Orff)
- eenvoudige drie- en vierstemmige zettingen, geleidelijke verovering van het 'gemengd koor-idioom' (zie hiervoor hoofdstuk 5, bibliografie, bijv. Hibernia-koorboek)
- blues, spirituals, gospels, musicals

In het bijzonder geldt voor het tweede jaar van de tweede graad:

- homofone motetten uit de Klassieke Periode of geschreven in dezelfde geest zoals bijvoorbeeld:
 - Tenebrae factae sunt (Michael Haydn)
 - Ave verum corpus (Mozart)
 - Locus iste (Bruckner)
- eventueel: het sololied (klavierlied, lute-song, gitaarlied, ...) zoals bijvoorbeeld:
 - Ombra mai fu (Händel)
- eventueel: het uitvoeren van door leerlingen geschreven liedzettingen

3.2. Muziektheorie

3.2.1. Voor zowel het eerste als het tweede jaar van de tweede graad

- Stemsorten naar hun timbre benoemd
- Componistenportretten (bijv. Beethoven, Schubert, ...)
- Elementaire bouwstenen als arsis-thesis, motieven, voor- en nazin, vraag en antwoord, ...
- Themaverloop of motiefverwerking (sequens, progressie, diminutie, augmentatie, spiegeling, herhaling, variatie, ...) wordt enkel vanuit de muziekpraktijk behandeld. Het wordt dus bijv. behandeld vanuit een muziekstuk dat gekozen wordt om te zingen en waarbij deze muziektheorie toegelicht wordt en al musicerend ervaren kan worden.
- Eventueel:
 - Drieklanken (hoofddrieklanken en omkeringen), becijferingen, akkoordschema's, letterbenamingen, enz.
 - Schrijven van een lied met akkoordbegeleiding
 - Schrijven van onechte canons
 - Eenvoudige homofone stukjes schrijven
 - Vormleer (1-, 2- en 3-delige liedvormen, rondovormen, variatievorm, suites, ...)
 - Instrumentale genres: programmamuziek, suite, concerto (grosso en solo)
 - Muziekdrama (bv. opera, operette, musical, dansmuziek, ...)

3.2.2. Specifiek voor het tweede jaar van de tweede graad

- Vormleer: sonate & symfonie (analyse van de sonatevorm)
- Muzikale gespreksvormen oefenen (zowel vocaal als vocaal/instrumentaal) zoals bijvoorbeeld:
 - dialoog
 - monoloog
 - discussie(improvisatie + analyse)
- Eventueel kan er in aansluiting op de leerinhouden van Esthetica aandacht worden besteed aan de interactie tussen poëzie en muziek.

4. Minimale materiële vereisten

De belangrijkste vereiste is een 'muzieklokaal': een ruimte die akoestisch geschikt is voor vocaal, instrumentaal en gemengd gebruik. Voldoende verluchting is essentieel, evenals zitmeubilair dat een gezonde zanghouding bevordert.

Een bord met notenbalken, voldoende muziekstaanders, degelijke audio-apparatuur en een gestemd klavier-instrument zijn de minimale vereisten voor het realiseren van dit leerplan.

Bijkomende faciliteiten kunnen zijn: extra muziekinstrumenten en een 'muziek'-bibliotheek,

5. Evaluatie

In de Rudolf Steinerscholen worden voor het vak Muzikale opvoeding geen tests of examens voorzien: permanente evaluatie moet de leraar in staat stellen om een objectief beeld te krijgen van de capaciteiten en de ontwikkeling van de leerlingen.

De evaluatie is gericht op zowel de koorzang als de solozang. Niet het individuele technische peil wordt getoetst, maar wel de ontwikkeling en vooruitgang die de leerlingen maken, evenals het groeien van een zekere rijpingsgraad.

6. Pedagogische en didactische wenken

In principe wordt steeds de hele klas betrokken bij het muzikale lesgebeuren. Dit kan zowel actief musicerend als actief luisterend zijn.

Bij het begin van het schooljaar gebeurt er best een individuele stemtest waarna de klas behoedzaam een voorlopige SATB - verdeling krijgt. Regelmatige opvolging van de jongensstemmen in mutatie is essentieel; een aanpassing van de stemverdeling zal herhaaldelijk nodig zijn.

In veel Rudolf Steinerscholen vormt de tweede graad (al dan niet samen met de derde graad) een schoolkoor. Het verdient dan ook aanbeveling om bij het begin van het eerste jaar van de tweede graad een behoedzame verdeling van het stemmenmateriaal in een SATB - klaskoor door te voeren.

Leerlingen worden waar mogelijk meer en meer individueel aangesproken voor specifieke opdrachten. Door de leerlingen verantwoordelijkheid te geven, groeit hun (zelf)vertrouwen. De leraar komt bij het musiceren meer en meer op de achtergrond en wordt medespeler.

Voorbeelden:

Vocaal:

- indeling in stemgroepen
- concertante stukken (groep \diamond solo; groep \diamond kleine groep)

Instrumentaal:

- voorspeelmomenten op diverse instrumenten (inoefenen van een eigen partij)

Groepswerk:

- Come with me my love (Trabsky) canon in 12 stemmen (driemaal SATB - koor in canon)

Elke werkanalyse, koorwerk of instrumentaal stuk wordt al doende voorbereid. Het groeit klassikaal mits vooroefeningen die specifieke fenomenen uit een werk belichten of aanbrenge. Er wordt zo veel mogelijk een beroep gedaan op het muzikantenpotentieel dat de klas rijk is; dit vergt een continu instrumenteren en arrangeren van de leerkracht. Slechts in uiterste nood kan een beroep worden gedaan op elektronische toondragers (liever: concertbezoek, schoolconcert of voorspel).

Bij eventuele ambitusproblemen in de koor- of solozang wordt steeds uitgegaan van de mogelijkheden van de leerlingen. Partijen moeten soms 'op maat' gesneden worden (bijv. octaafverleggingen voor noten die buiten de ambitus vallen).

Vrouwelijke leerkrachten schakelen zo mogelijk mannelijke collega's in bij koorwerk, ter ondersteuning van de prille mannenstemmen in het klaskoor.

Het verdient aanbeveling om een verregaande versnippering van het lesmateriaal te vermijden door af en toe projectmatig en waar mogelijk vak- en zelfs klasoverschrijdend te werken.

7. Bibliografie

- FRIEDENREICH, C.A., *Musikalische Erziehung auf geisteswissenschaftlicher Grundlage*, Freiburg, 1981.
- HUSEMANN, A.J., *Der musikalische Bau des Menschen*, Stuttgart, 1987.
- HUSEMANN, A.J., *Tonheilerythmie aus musikalischer Menschenkunde*, (uit: 'Erziehen und Heilen durch Musik'), Stuttgart, 1989.
- KNIERIM, J., *Heilende Kräfte der Musik. Ein Kinderschicksal*, (uit: 'Erziehen und Heilen durch Musik'), Stuttgart, 1989.
- KÖNIG, K., *Zur Musiktherapie in der Heilpädagogik* (uit: 'Erziehen und Heilen durch Musik'), Stuttgart, 1989.
- LIEVEGOED, B.C.J., *Maat, ritme en melodie. De therapeutische werking van muzikale elementen*, Zeist, 1983.
- MÜLLER-WIEDEMANN, S., *Die Hörraum-Therapie und die Tonstärken-Therapie* (uit: 'Erziehen und Heilen durch Musik'), Stuttgart, 1989.
- PEDROLI, T., *Gemeinsames Musizieren*, (uit: 'Erziehen und Heilen durch Musik'), Stuttgart, 1989.
- RIEHM, P.M., *Musikunterricht aus lebendiger Menschenkunde* (uit: 'Erziehen und Heilen durch Musik'), Stuttgart, 1989.
- RULAND, H., *Zum Problem Musiktherapie*, (uit: 'Erziehenn und Heilen durch Musik'), Stuttgart, 1989.
- SPALINGER, J., *Hören und Bewegen*, (uit: 'Erziehen und Heilen durch Musik'), Stuttgart, 1989.
- TOBIASSEN, M., *Vom freien Tongespräch*, (uit: 'Erziehen und Heilen durch Musik'), Stuttgart, 1989.
- VISSER, C., *Musik in der Sozialtherapie*, (uit: 'Erziehen und Heilen durch Musik'), Stuttgart, 1989.
- VISSER, N., *Das elektronische Ton-Erlebnis*, (uit: 'Erziehen und Heilen durch Musik'), Stuttgart, 1989.
- WILMAR, F., *Heilen und Erziehen*, (uit: 'Erziehen und Heilen durch Musik'), Stuttgart, 1989.